

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Op zoek naar de ware 'GenSek' - De wisselende waardering voor Leonid Brezjnev in het post-communistische Rusland

Boele, Otto

Citation

Boele, O. (2013). Op zoek naar de ware 'GenSek' - De wisselende waardering voor Leonid Brezjnev in het post-communistische Rusland. *Leidschrift : Trauma En Nostalgie. Herinneringen Aan Ondemocratische Regimes*, 28(December), 77-90. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72832>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72832>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Op zoek naar de ware ‘GenSek’ – De wisselende waardering voor Leonid Brezjnev in post-communistisch Rusland

Otto Boele

Tijdens een online-discussie over de tv-serie *De laatste ontmoeting* (Poslednjaja vstrečsja) uit 2011 beoordeelde een kijker de prestatie van acteur en Brezjnev-vertolker Valentin Smirnitski als volgt:

Smirnitski die Brezjnev speelt! Dat heeft helemaal niets met parodie te maken; 't is gewoon een kwestie van slecht acteren en incompetente casting. Zijn gezicht straalt een en al gezondheid uit, hij lijkt goed doorvoed. Vergeet niet hoe Brezjnev er in die jaren uitzag: hij was een oude man, totaal gerimpeld. (...) Smirnitski kan niet eens zijn stem behoorlijk nadoen, terwijl iedereen die een Brezjnev-mop vertelt daar wel toe in staat is. (...) En die vreselijke opgeplakte wenkbrauwen. Dat slaat echt alles!¹

De laatste ontmoeting, een spannende twaalfdelige serie over jonge KGB-agenten aan het begin van de jaren 80, laat zien hoe lastig het uitbeelden van een historische figuur uit het recente verleden kan zijn. Als kijkers hebben we er vrede mee dat we niet elke gebeurtenis in het verhaal op zijn historische juistheid kunnen beoordelen, dat is het werk van professionele historici. Maar we achten onszelf heel goed in staat om een oordeel te vellen over Bruno Ganz die Adolf Hitler speelt (*Der Untergang*, 2004) of Meryl Streep in de rol van Margaret Thatcher (*The Iron Lady*, 2011). Door de nieuwsmidia zijn uiterlijk, stem en lichaamstaal van deze leiders zo sterk in ons collectieve audiovisuele geheugen verankerd dat we overtuigd zijn van ons vermogen om de perfecte imitatie van een karikatuur te kunnen onderscheiden.

Die zelfverzekerdheid spreekt ook uit de kijkersreacties op *De laatste ontmoeting*. De serie slaagde er wonderwel in om de sfeer van apathie en stagnatie op te roepen die zo kenmerkend was voor de vroege jaren 80, zo

¹ Nr. 191, Igor I. 27-07-2011, <http://kinoteatr.ru/kino/movie/ros/81197/forum/f17/>, geraadpleegd 12 juli 2013.

was het algemene oordeel, maar Smirnitski's acteerprestatie stak daar schril bij af. Een kijker die de serie als een bijna angstaanjagend bezoek aan die 'verre tijden' zei te ervaren, verweet de acteur zelfs die bijzondere sensatie in zijn eentje bijna om zeep te hebben geholpen.²

Hoe zet je Leonid Brezjnev geloofwaardig neer? Hoe speel je de vaak bespotten en toch ook geliefde 'GenSek', de Secretaris Generaal van de Communistische Partij, die van 1964 tot zijn dood in 1982 aan het roer van het grootste land ter wereld stond en daarmee voor generaties van Sovjetburgers en buitenlanders hét gezicht van de Sovjet-Unie vormde? En over welke Brezjnev hebben we 't eigenlijk? Over de energieke en ervaren bestuurder die in de jaren 60 vooral onder generatiegenoten en oorlogsveteranen grote populariteit genoot, of over de slecht verstaanbare, strompelende mummie die hij aan het einde van zijn leven was?

Deze vragen zijn minder triviaal dan ze lijken. De belangstelling voor de periode van het 'ontwikkelde socialisme', in het bijzonder de jaren 70, is momenteel groot, zowel onder historici en sociologen als onder gewone burgers van boven de veertig die zich de Brezjnev-tijd goed kunnen herinneren. Met name die eerste groep wijst ook op een aantal opvallende parallellen. De politieke en maatschappelijke stabiliteit onder Poetins presidentschap zou langzamerhand zijn omgeslagen in pure *stagnatie* (het trefwoord waarmee Michail Gorbatsjov de Brezjnev-periode placht te karakteriseren).³ Ook op economisch gebied lijkt de geschiedenis zich te herhalen. Net als in de vroege jaren 70 toen de Sovjetunie garen spon bij de internationale oliecrisis, weigert Poetin nu de Russische economie te hervormen en zet hij al zijn kaarten op de export van olie en gas. Hoe het ook zij, dankzij de ruimhartige financiering door het Kremlin van historische films en tv-series, komt Brezjnev weer steeds vaker bij de Russen over de vloer. In de afgelopen tien jaar zijn er op de centrale televisiezender, *Kanaal 1*, niet minder dan zeven series vertoond waarin hij

² Nr. 212, Nellja (Konakovo) 29-07-2011, <http://kinoteatr.ru/kino/movie/ros/81197/forum/f17/>, geraadpleegd 12 juli 2013.

³ Dit punt wordt expliciet gemaakt door de politicoloog en voormalige dissident Boris Kagarlitski in een artikel met de veelzeggende titel 'De "geliefde" stabiliteit', gepubliceerd in *Literaturnaja gazeta* (De literaire gazet) 47 (2006). http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg472006/Polosy/4_2.htm, geraadpleegd op 1 september 2013.

een min of meer prominente rol speelt; daaronder valt een vierdelige *biopic* over Brezjnev zelf (*Brezjnev*, 2005), een 'miniserie' van toch nog acht afleveringen over het schandaleuze leven van zijn aan drank en diamanten verslaafde dochter (*Galina*, 2008) en een vijftiendelige serie over Brezjnevs flamboyante minister van cultuur Jelena Foertseva (*Foertseva*, 2011). Wie een aflevering heeft gemist of de hele serie gewoon nog eens wil zien, kan terecht op de site www.serialy.net waar alles gratis via *streaming* wordt aangeboden. En dit is nog maar een fractie van het totale aanbod aan het permanent beschikbare beeldmateriaal waarin Brezjnev figureert.

De frequentie waarmee Brezjnev nu op de Russische televisie te zien is doet vermoeden dat de man historisch weer *salonfähig* is geworden. Kennelijk is er behoefte om het beeld van de stamelende en incompetente leider zoals we dat in het genre van de klassieke Brezjnev-mop tegenkomen (zie onder), nog eens kritisch tegen het licht te houden. Was het wel zo'n beroerde vent? Dit soort vergoelijkende geluiden zijn sinds het einde van de jaren 90 inderdaad steeds vaker te horen en niet alleen onder oude, verbitterde communisten. De roep om een herwaardering van Brezjnev is echter veel minder eenduidig dan deze op het eerste gezicht lijkt. Bijna elke poging om hem als een onderschatte staatsman neer te zetten leidt ook tot felle reacties waarin juist Brezjnev – en niet de 'lakeien van het Westen', Gorbatsjov en Jeltsin – verantwoordelijk wordt gehouden voor de ondergang van de Sovjet-Unie.

In wat nu volgt, beschrijf ik kort hoe de beeldvorming rond Brezjnev sinds zijn overlijden is veranderd en hoe zijn nalatenschap nog altijd wordt betwist, om vervolgens in te zoomen op de manier waarop hij wordt uitgebeeld in historische tv-series, in het bijzonder in de vierdelige serie *Brezjnev* uit 2005. Die analyse laat een paradoxaal beeld zien: enerzijds overheerst onder kijkers de overtuiging dat juist deze serie Brezjnev toont zoals hij 'werkelijk' was en dat 'men' hem niet op waarde heeft geschat, niet als staatsman en niet als mens; anderzijds zal blijken dat juist deze terecht hoog aangeslagen serie zich nadrukkelijk oriënteert op de karikaturale Brezjnev uit de Brezjnev-mop, de leider die elk contact met de Sovjetwerkelijkheid heeft verloren. Het is juist deze wat koddige en sentimentele, maar ook nukkige Brezjnev die men voor de 'ware' Brezjnev houdt en die men voor geen goud wil missen.⁴

⁴ Er bestaan diverse Russischtalige discussielijsten die speciaal aan (Russische) films en tv-series zijn gewijd. Ik heb me voor dit artikel voornamelijk gericht op

Brezjnev onderschat?

Leonid Iljitsj Brezjnev overleed op 10 november 1982, drie dagen nadat hij op het Rode Plein de jaarlijkse militaire parade ter viering van de Oktoberrevolutie had afgenomen. Zijn dood, die voor niemand als een verrassing kwam, leidde niet tot de massale huilpartijen die we kennen van Stalins begrafenis in 1953, maar een niet onaanzienlijk deel van de bevolking voelde toch een zekere ontredde. Menigeen die toen op school zat, zou zich later herinneren hoe leerkrachten met rode ogen rondliepen en hoe de dood van de grote leider ook onder scholieren voor ongerustheid zorgde: de Derde Wereldoorlog zou nu wel spoedig uitbreken.

Zo alomtegenwoordig als Brezjnev voor zijn dood was geweest, zo bescheiden was de manier waarop de leiders van de Sovjet-Unie hem vereeuwigden. Er werd een stad naar hem vernoemd (Naberezjnye Tsjolny in Tatarstan, een stad waarmee Brezjnev geen enkele band had), een wijk in Moskou en er kwam een heus Brezjnev-stipendium voor armlastige studenten. Maar al binnen een paar jaar werden deze beslissingen weer teruggedraaid door Michail Gorbatsjov die de ‘stagnatie’ onder zijn voorgangers hekelde en een dergelijk eerbetoon ongepast vond. Het *Encyclopedisch woordenboek van de Sovjet-Unie* uit 1989 sprak zelfs openlijk van ‘negatieve tendensen’ die zich in de economie en het sociale leven onder Brezjnev zouden hebben voorgedaan.⁵ Nog pijnlijker was de beslissing om hem postuum de Overwinningsmedaille te ontnemen: een buitengewoon belangrijke onderscheiding die voorbehouden was aan de hoogste bevelhebbers uit de Tweede Wereldoorlog.

Halverwege de jaren 90, na ettelijke onthullingen over de corruptieschandalen waarin Brezjnevs dochter Galina en aangetrouwde familie verwickeld waren, beoordeelt slechts 36 procent van de bevolking zijn bewind nog positief (1994). Maar in 1999 – een jaar na de Roebelcrisis

www.kino-teatr.ru en www.kinoexpert.ru. Dit zijn met afstand de meest serieuze websites waar kijkers hun mening zorgvuldig onder woorden brengen en waar korte uitroepen van afkeuring of bewondering, zoals we die op YouTube tegenkomen, worden verwijderd. De eerste site is bovendien een zeer rijke databank op het gebied van film en theater en daarmee het centrale *portal* voor deze kunstvormen op het Russische internet.

⁵ *Sovetski entsiklopeditsjeski slovar* [Encyclopedisch woordenboek van de Sovjet-Unie] (Moskou 1989) 167.

waarin de middenklasse door een devaluatie van de nationale munteenheid is weggevaagd – is dat percentage gestegen tot 51 procent.⁶ De 'stagnatieperiode', waar de inmiddels volledig uitgerangeerde Gorbatsjov het zo graag over had, wordt nu zelfs door sommige opiniemakers gewaardeerd als de Gouden Eeuw van de Sovjet-Unie waarin iedereen kon rekenen op een redelijk inkomen en men dus 'gelijk' was. Nooit had de bevolking het zo goed als onder Brezjnev en afgezien van het heilloze avontuur in Afghanistan was zijn regeerperiode er één van vrede en sociale rust. Brezjnev, zo lijkt de conclusie, is bij nader inzien de perfecte verpersoonlijking van de 'menselijke' post-stalinistische Sovjet-Unie, een samenleving die zo gemoedelijk was als hij zelf.

Voorop lokaal niveau blijkt Brezjnev soms verbazingwekkend populair, met name in steden waar hij een persoonlijke band mee had zoals Dneprdzerzinsk (zijn geboortestad, nu Oekraïne) en de zuid-Russische havenstad Novorossijsk. In 2004 plaatst men daar zelfs een standbeeld voor hem (na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie het eerste monument voor een Sovjetleider op Russisch grondgebied), niet om hem als nationale leider te eren, maar juist vanwege zijn verdiensten voor de stad. Zo nam Brezjnev in 1943 deel aan de verdediging van de stadswijk Malaja zemlja, militair gezien een marginale operatie die Brezjnev niettemin door zijn *ghost writers* tot mythische proporties zou laten opblazen, en investeerde hij vanwege deze 'historische band' met de stad later veel in de ontwikkeling van de haven. Onomstreden was het initiatief voor dit monument uiteraard niet; sommige inwoners herinnerden hun stadgenoten via ingezonden brieven aan het atheïstische karakter van de Sovjet-Unie en de onderdrukking onder het Brezjnev-regime in het bijzonder. Maar het beeld kwam er toch en werd onthuld op 16 september, de datum waarop eenenzestig jaar daarvoor verse eenheden van het Rode Leger de in het nauw gedreven troepen van Malaja zemlja wisten te ontzetten.⁷

⁶ E. Bacon, 'Reconsidering Brezhnev' in: E. Bacon en M.A. Sandle ed., *Brezhnev Reconsidered* (Basingstoke 2002) 1-21: 4-5. Bacon baseert zich op opinieonderzoek van het All-Russisch Centrum voor onderzoek naar de publieke opinie (VTsIOM, nu het Levada-centrum) uitgevoerd in 1994, 1999 en 2000.

⁷ De controverse rond het Brezjnev-standbeeld in Novorossijsk bespreek ik uitgebreider in mijn artikel 'Remembering Brezhnev in the New Millennium: Post-Soviet Nostalgia and Local Identity in the City of Novorossiisk', *The Soviet and Post-*

Het standbeeld, dat Brezjnev in een opmerkelijk energieke en toch ontspannen houding toont, verwijst niet naar de Tweede Wereldoorlog, maar naar een bezoek dat hij in 1971 aan Novorossiysk bracht, in het bijzonder naar de korte stadswandeling die hij in het geniep zou hebben gemaakt toen hij voor een ogenblik aan de aandacht van zijn bodyguards in hotel Brigantina was ontsnapt. De overlevering wil dat Brezjnev tijdens deze solo-wandeling aan de praat raakte met een oudere vrouw die spontaan de loftrompet over de Secretaris-Generaal stak zonder te beseffen wie ze tegenover zich had. Deze authentieke blik van waardering ontroerde Brezjnev zo zeer dat hij zijn tranen niet kon bedwingen en de vrouw uit dankbaarheid omhelsde. Wat hier allemaal van waar is, is eigenlijk niet relevant. Het verhaal doet tot op de dag van vandaag in Novorossiysk de ronde en voorziet kennelijk in een behoefte om Brezjnev als een warme persoonlijkheid neer te zetten, als een leider die benaderbaar is voor het gewone volk. Misschien nog wel belangrijker is het feit dat de stad zich Brezjnev heeft 'toegeëigend' door hem met een knipoog naar de lokale folklore te vereeuwigen; hoe de geschiedenis ook zal oordelen over Brezjnev als nationale leider, Novorossiysk heeft hem leren kennen als een hartelijk en eenvoudig man, en wenst dat beeld in ere te houden.

De groeiende belangstelling voor Brezjnev in het nieuwe millennium bereikte een voorlopig hoogtepunt in 2006, het jaar waarin hij honderd zou zijn geworden. Uiteraard stond de KPRF (Communistische Partij van de Russische Federatie) uitgebreid bij dit jubileum stil, maar ook het Nationaal Historisch museum liet zich niet onbetuigd en organiseerde een speciaal aan Brezjnev gewijde fototentoonstelling. Een verslaggever van de liberale krant *Kommersant* verbaasde zich over het gebrek aan ironie en historische distantie dat deze expositie kenmerkte. De prominente locatie (om de hoek bij het Kremlin) en het feit dat er alleen de officieel goedgekeurde foto's van Brezjnevs 'hoffotograaf' Vladimir Musaeljan werden getoond, maakten het bezoek aan deze tentoonstelling tot een onheilspellende ervaring: 'Het enige waar de organisatoren werkelijk in zijn geslaagd, is om te laten zien dat Leonid Brezjnev en zijn tijd tot op de dag van vandaag springlevend zijn'.⁸

Soviet Review 38.2 (2011) 3–29: 16–28. Ik baseer me daarin voornamelijk op de verslaggeving en de ingezonden brieven in het lokale dagblad *Novorossiyski Rabotsji*.

⁸ 'Zhivее inych' [Meer levend dan anderen], *Kommersant*, 14-11-2012, <http://www.kommersant.ru/doc/721285>, geraadpleegd 11 juli 2013.

Tot een fundamentele en breed gedragen herwaardering van Brezjnev komt het echter niet. De wat conservatieve en nog steeds gezaghebbende *Literaturnaja gazeta* [Literaire krant] organiseert in het jubileumjaar een debat over Brezjnevs rol in de Russische geschiedenis, maar de deelnemers zijn het eigenlijk roerend met elkaar eens. Het tijdvak Brezjnev was inderdaad een onbekommerde en zelfs een gelukkige periode, maar Brezjnev was te ontvankelijk voor oppervlakkig eerbetoon en hielenlikkerij en leefde – net als iedereen toen – te zeer bij de dag om het land op de toekomst voor te bereiden. Eigenlijk beschikte Brezjnev over de kwaliteiten om een voorbeeldig Sovjetleider te worden, meent historicus Michail Katsjanov; hij had de bevolking kunnen inspireren om de Sovjet-Unie te vervolmaken, maar die leider is hij helaas nooit geworden.⁹ De journalist Sergej Tsjernachovski noemt het Brezjnev-tijdperk zelf de ‘Victoriaanse periode’ van de Sovjet-Unie: ’t was het absolute hoogtepunt, daarna kon het alleen maar bergafwaarts gaan.¹⁰ Voor Brezjnev-biograaf Sergej Semanov brengt de aanblik die Brezjnevs ambtswoning aan de Koetoezov Prospekt tegenwoordig biedt, de tragiek van de Sovjet-Unie het beste tot uitdrukking. De plaquette die voorbijgangers er eens aan herinnerde dat Brezjnev hier had gewoond, bleek op een dag gestolen: ‘In de muur van het huis zijn alleen nog vier gaatjes te zien. Zij verbeelden ons huidige land dat na Brezjnevs dood decennialang is geplunderd en vernederd.’¹¹

De drang om tot een afgewogen eindoordeel over het Brezjnev-tijdperk te komen leidt rond 2006 bij historici en sociologen, maar vooral ook bij politicologen en economen tot optimistische bespiegelingen over de politieke actualiteit. Het academische tijdschrift *Neprikosnovenny zapas* [Noodrantsoen] wijdt in 2007 (vijfentwintig jaar na Brezjnevs dood) een heel nummer aan de ‘lange jaren 70’ waarin voortdurend vergelijkingen

⁹ M. Katsjannov, ‘Plennik nikchemnogo anturazja’ [De gevangene van een waardeloze entourage] *Literaturnaja gazeta*, 29-11-2006, http://old.lgz.ru/archives/html_arch/lg482006/Polosy/3_1.htm, geraadpleegd op 1 september 2013.

¹⁰ S. Tsjernachovski, ‘Stojanie v zenite’ [Stilstaan op het hoogtepunt], *Literaturnaja gazeta*, 25-10-2006, http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg442006/Polosy/4_2.htm, geraadpleegd op 11 juli 2013.

¹¹ S. Semanov, *Dorogoj Leonid Ilich* [Beste Leonid Ilitsj] (Moskou 2007) 33.

worden gemaakt met het Rusland van Vladimir Poetin.¹² Maakt de huidige president niet dezelfde fout als Brezjnev door op de hoge olieprijsen te vertrouwen in plaats van de economie te moderniseren? Vertoont de politieke en maatschappelijke stabiliteit waar Poetin zich altijd zo op heeft laten voorstaan niet verdacht veel overeenkomsten met de beruchte stagnatie onder Brezjnev? Zou het Poetin-regime misschien net zo broos blijken te zijn als het Sovjetsysteem dat in verbazingwekkend korte tijd volledig in het ongereede raakte? Wellicht doordat discussies over Brezjnevs historische rol en betekenis nu ook nadrukkelijk over het huidige Rusland gaan is de populaire perceptie van Brezjnev weer licht aan het verschuiven van de 'menselijke' naar de 'zwakke' (want behoudzuchtige) leider. Poetin is natuurlijk alles behalve 'zwak'. Zoals we weten profileert hij zich graag als een krachtige president, een claim die indirect wordt ondersteund door de idealisering van andere sterke leiders (Stalin, Stolypin) middels standbeelden, historische films en schoolboeken. Toch lijkt het Kremlin zich aan de vergelijking tussen het bewind van Poetin en Brezjnev te storen getuige het initiatief van Aleksandr Chinsjtejn, prominent lid van de politieke partij Verenigd Rusland, om deze parallel positief om te buigen. In zijn in 2010 gepubliceerde boek *Het sprookje van de verloren tijd* stelt hij Poetin niet alleen als een verbeterde versie van Brezjnev voor, maar ook als de redder van diens politieke en economische erfenis. Met hem aan het stuur volgt Rusland weer zijn organische ontwikkelingspad dat het na Brezjnevs dood had verlaten en is de door Gorbatsjov en Jeltsin aangerichte schade grotendeels hersteld.¹³ Voor Chinsjtejn is Ruslands recente geschiedenis er vooral één van eem onderbroken, maar dan toch voortgezette continuïteit waarbij Poetin het stokje van Brezjnev heeft overgenomen.

Brezjnev op TV: echt of karikaturaal?

Gezien de enorme hoeveelheid historische en biografische films die sinds Poetins eerste ambtstermijn in Rusland zijn geproduceerd, is het niet

¹² Deze parallel wordt getrokken in diverse artikelen in het speciale themanummer van *Neprikosnoenny žapas* [Noodrantsoen] dat aan de jaren zeventig is gewijd: *Neprikosnoenny žapas* 2 (2007).

¹³ A. Chinstein, *Skazka o poterianom vremeni* [Het sprookje van de verloren tijd] (Moskou 2010).

verwonderlijk dat ook Brezjnef hier regelmatig in opduikt, meestal in series rond historische corruptieschandalen die aan het beging van de jaren 80 speelden. Het beeld dat in deze series van Brezjnef wordt geschetst is dan ook in het algemeen weinig vlelend. In de twaalfdelige serie *Het Rode Plein* (2004) weigert een zwaar ademende Brezjnef te geloven dat de Sovjet-Unie een omvangrijke schaduwconomie kent (wat tamelijk ongeloofwaardig is); in de reeds genoemde serie *De laatste ontmoeting* kruipt de autogekke 'GenSek' zelf achter het stuur en rijdt pardoos tegen een boom – een doorzichtige metafoor voor zijn bestuurlijke onvermogen. Brezjnef zelf is in deze series vaak niet meer dan een secundair personage en dat lijkt de opdracht om hem op een geloofwaardige manier te spelen niet eenvoudiger te maken. Naast de vertolking van Valentin Smirnitskii, zijn ook die van gerespecteerde acteurs als Vjatseslav Sjalevitsj en Sergej Bezdoesjny volgens de meeste kijkers niet overtuigend. Opvallend is dat de prestaties van Artur Vacha, die in verschillende series de jonge Brezjnef vertolkt (tot ongeveer 50 jaar), op discussiefora nauwelijks onderwerp van gesprek zijn. De kijkers lijken vooral geïnteresseerd in de Brezjnef die ze het beste kennen: de gemoedelijke brabbelaar die zich graag medailles en andere onderscheidingen liet opspelden. Met het docudrama *Brezjnef* uit 2005 zou het publiek ruimschoots aan zijn trekken komen. De acteerprestatie van hoofdrolspeler Sergej Sjakoerov werd alom bejubeld en zou de maatstaf gaan vormen voor de beoordeling van latere Brezjnef-vertolkingen.

Met slechts vier afleveringen en een totale speelduur van 208 minuten lijkt *Brezjnef* erg kort, zeker in vergelijking met andere series waarin we min of meer dezelfde historische personen tegenkomen; het leven van zijn dochter wordt in 400 minuten verteld; dat van Jelena Foertseva in 900! *Brezjnef* kent dan ook een meer schetsmatig karakter waarbij de belangrijkste gebeurtenissen worden gepresenteerd vanuit het perspectief van een terugblikkende hoofdpersoon een maand voor zijn dood. Het vaste oriëntatiepunt in de serie is dus de oudere Brezjnef die zijn *datsja* bijna niet meer verlaat, maar nog wel oude kameraden ontvangt, jaagt en zelfs zijn verpleegster het hof maakt.

De makers hebben duidelijk hun best gedaan om een innemende Brezjnef te creëren. De goedlachse en zelf relativiserende Brezjnef vormt een sterk contrast met de dodelijke ernst van KGB-chef Andropov, de omzichtigheid van Gromyko (minister van Buitenlandse Zaken) of de rechtlijnigheid van partijideoloog Suslov. De serie maakt op komische, maar ook overtuigende wijze iets voelbaar van de onzekerheid die zijn omgeving

moet hebben gevoeld bij het vooruitzicht dat Brezjnef niet lang meer te leven had of zijn functie zelf zou neerleggen. Wanneer Brezjnef het Politbureau per brief informeert over zijn voornemen om terug te treden als Secretaris Generaal, weten zijn oude kameraden niet hoe ze moeten reageren: meent Leonid Iljitsj 't of test hij hun loyaliteit? Ze besluiten 't zekere voor het onzekere te nemen en verzoeken Brezjnef toch vooral aan te blijven. Brezjnef gaat grootmoedig akkoord en dwingt de ongemakkelijk kijkende Andropov en Gromyko om deze heugelijke beslissing met wodka te besproeien.

Hoewel schrijver Valentin Tsjernych en regisseur Sergej Snjezkin geen kans onbenut hebben gelaten om Brezjnefs 'menselijke' kwaliteiten te tonen zoals zijn sentimentaliteit en zijn voorliefde voor militaire decoraties, wekt de serie toch geen moment de indruk Brezjnef als politieke leider te willen rehabiliteren. De uitbeelding van die 'menselijke' kant is bovendien niet zonder ironie waardoor Brezjnef duidelijk iets karikaturaals krijgt. In de openingsscène van de eerste aflevering probeert een wanhopige man zich 's nachts toegang te verschaffen tot Brezjnefs zwaar beveiligde datsja in de hoop dat de leider hem kan helpen in zijn strijd tegen het machtsmisbruik van de autoriteiten in de Oeral. De beveiliging onderschept de man natuurlijk, maar Brezjnef wil hem persoonlijk spreken, hoort zijn verhaal aan en besluit de zaak direct met de lokale partijbaas via de telefoon te regelen. De uitgeputte indringer is door deze hulpvaardigheid zo verbluft dat hij instort en ter plekke sterft. Brezjnef zoekt zijn bed weer op, maar niet nadat hij opdracht heeft gegeven om de zaak volledig uit te zoeken.

Op het eerste gezicht lijkt 't dat Brezjnef in deze scène eenduidig wordt voorgesteld als een 'goede tsaar' die oprecht begaan is het met welzijn van het volk (dit in tegenstelling tot de bojaren die volgens deze mythe alleen maar op hun eigen voordeel uit zijn). Het is veelzeggend dat Brezjnef de zaak niet aan iemand anders toevertrouwt, maar besluit om zelf in actie te komen. Maar op de keper beschouwd legt de scène juist Brezjnefs goedgelovigheid bloot. Hij heeft kennelijk geen idee hoe ineffectief de staat opereert en hoe weinig er van zijn 'beleid' in het dagelijks leven doordringt. Geconfronteerd met de wanhoop van de indringer, doet Brezjnef de verbijsterende ontdekking dat zijn recente decreet 'betreffende de efficiënte en accurate afhandeling van klachten van burgers' nog geen einde heeft gemaakt aan bureaucratische willekeur en machtsmisbruik. Bijzonder warm en menselijk komt Brezjnef in deze scène ook niet over. De dood van de indringer maakt niet de minste indruk op hem. Het hele incident lijkt voor

hem niet meer dan een onaangename herinnering dat zijn beleid niet altijd wordt uitgevoerd.

In een interview met het filmtijdschrift *Iskusstvo kino* [Filmkunst] gaf Tsjernych toe dat hij Brezjnev bewust als een stripfiguur had neergezet.¹⁴ Aangezien de film het laatste jaar van zijn leven toont toen de dagelijkse realiteit werd ontsierd 'door totale desintegratie', moest Brezjnev dienovereenkomstig worden uitgebeeld. De ellende van de dagelijkse werkelijkheid waar Tsjernych aan refereert, komt nauwelijks in beeld in de serie en moet dus vooral worden afgeleid uit Brezjnevs eigen disfunctioneren, bijvoorbeeld wanneer hij onverwacht besluit een supermarkt op het platteland te bezoeken om de bevoorrading in de provincie te controleren. Ook deze confrontatie met het echte leven draait uit op een ontnuchterende ervaring voor Brezjnev die er tot zijn ontzetting achter komt dat de winkel slechts één soort worst verkoopt. Als hij hersteld is van deze shock besluit hij voor een publiek van verbijsterde huisvrouwen wat van deze worst te kopen. Eenmaal thuisgekomen probeert hij een stukje en wordt direct door een lichte beroerte getroffen. Natuurlijk is de primaire functie van ook deze scène om te laten zien hoe zeer Brezjnev van het dagelijks leven in de Sovjet-Unie vervreemd is. Dat hij zich er toch mee bemoeit dient geen praktisch doel, maar lijkt in de eerste plaats ingegeven door de ijdele behoefte zich een goede tsaar te voelen. De sceptische blikken van zijn beveiligers in de openingsscène en bij het verrassingsbezoek aan de supermarkt zeggen wat dat betreft genoeg.

Maar dat uitgerekend een Sovjet-worst Brezjnev bijna fataal wordt, is minstens even veelzeggend. Juist worst was het symbool van de (bescheiden) welstand die het land na Stalins dood probeerde te realiseren. In essentie was ook de Sovjet-Unie in de jaren 70 een consumptiemaatschappij waarin economische vooruitgang vaak werd afgemeten aan de nationale vleesconsumptie. Brezjnev-moppen gingen niet zelden over worst, zoals deze waarin president Nixon en Mao Zedong tijdens een rondleiding door het centrum van Moskou een grote menigte ontdekken. De buitenlandse gasten denken aan een demonstratie en vragen naar de aanleiding. Brezjnev antwoordt: 'Ze staan in de rij voor worst'. Waarop Nixon vraagt: 'Wat is dat, een 'rij'?' en Mao Zedong: 'Wat is dat, "worst"?' Niet altijd is Brezjnev zelf het onderwerp van spot in dit soort

¹⁴ J. Vasilyeva, 'Valentin Tsjernych: Esli rybka plyvet – schvatsjoe' [Als er een visje zwemt, dan is dat puur geluk], *Iskusstvo kino* 74.5 (2005) 79-88: 79.

moppen, maar worst functioneert daarin wel als een soort *pars pro toto* voor de gebrekkige voedselproductie en –distributie tijdens zijn bewind.

Brezjnevs onderhoud met de indringer in de openingsscène en het verrassingsbezoek aan de supermarkt laten zien dat Brezjnev weliswaar ‘menselijk’ wordt neergezet, maar misschien ook wel ‘té menselijk’. Hij benadert het karikatuur dat we in het genre van de Brezjnev-mop tegenkomen: goeiig, maar vooral naïef, een beetje een sukkel. Eerder zagen we dat dat een bewuste keuze van de makers was die aanvankelijk bang waren dat Brezjnev te sentimenteel zou overkomen en daarom besloten om hem enigszins ‘cartoonesk’ uit te beelden. Naast de alom geprezen vertolking door hoofdrolspeler Sjakoerov lijkt juist deze beslissing te hebben bijgedragen aan het gevoel van herkenning dat zoveel kijkers zeiden te ervaren. Het lijkt er dan ook op dat het grote publiek alleen de enigszins karikaturale Brezjnev als de ware accepteert juist omdat het zo vertrouwd is met het genre van de Brezjnev-mop.

Op een van de meest actieve discussiefora die aan de serie is gewijd verwoordt een zekere Ksenja Voekolova uit Tsjeljabinsk haar bewondering voor Sjakoerovs vertolking als volgt:

Ik herinner me dat mijn moeder en ik hoorden dat de serie werd aangekondigd en dat we meteen tegen elkaar zeiden: “Sjakurov ziet er niet eens uit als Brezhnev!”, maar toen we de serie samen keken zagen we hoe treffend de gelijkenis was. Het was iets ongehoords!¹⁵

Een zekere ‘Betti’ zei opgelucht te zijn dat Sjakoerov een ‘levend persoon’ gespeeld had en niet een ‘mummie, niet een parodie’.¹⁶ Een inwonster van Dneprodzerzhinsk, Brezjnevs geboortestad, wist zeker te weten dat sommige kijkers die Brezjnev nog persoonlijk hadden gekend, helemaal vergaten dat ze naar een acteur zaten te kijken.¹⁷

Niet iedereen vond dat Sjakoerovs interpretatie vrij was van ironie. In een uitzonderlijke reactie bracht een kijker naar voren dat de film welbeschouwd een compilatie vormde van diezelfde Brezjnev-moppen die in

¹⁵ Nr. 23, 11 (Dnepropetrovsk) 14-04-2011, <http://kinoteatr.ru/kino/movie/ros/ser/644/forum/f1/>, geraadpleegd op 11 juli 2013.

¹⁶ Ibidem

¹⁷ Nr. 10, Grebenkin Aleksandr (Dneprodzerzhinsk) 22-10-2010, <http://kinoteatr.ru/kino/movie/ros/ser/644/forum/f2/>, geraadpleegd op 11 juli 2013.

de jaren 70 werden verteld.¹⁸ Een enkeling vond dat Brezjnevs fysieke conditie in werkelijkheid niet zo slecht was geweest als de serie 't deed voorkomen. Bijgevolg moest ook Sjakoerovs interpretatie worden uitgelegd als een kwaadaardige parodie.¹⁹ In het algemeen echter, spraken kijkers hun waardering voor de serie uit juist omdat de makers niet voor de verleiding gezwicht waren om van de hoofdpersoon een karikatuur te maken. Een fan stelde onomwonden: 'Dit is de eerste film die Leonid Iljitsj toont zoals hij in werkelijkheid was, en niet als de stotterende idioot die onze cabaretiers altijd van hem hebben gemaakt.' Een andere kijker tenslotte zei 'geen enkel verschil' te hebben gezien tussen Sjakoerovs vertolking en de echte Leonid Brezjnev.

De overwegende indruk dat Brezjnev op een realistische, maar ongebruikelijk respectvolle manier was uitgebeeld, bracht sommige kijkers ertoe de waarde van de serie als historisch document te benadrukken. Naar hun mening had de film de randvoorwaarden gecreëerd voor een meer evenwichtige en onpartijdige beoordeling van zowel Brezjnev de mens, als zijn regeerperiode in haar geheel. Een zekere Evgeni formuleerde de historische meerwaarde van de serie als volgt: '[De serie] is geen parodie, maar streeft ernaar om de leider van de 'jaren der stagnatie' te rehabiliteren als een weliswaar zwakke leider, maar tegelijkertijd als een onmiskenbaar goed mens. Voor die periode is dat al heel wat.'²⁰

De vele online reacties op Brezjnev als historisch personage plaatsen ons voor een paradox: wil een acteur de Secretaris Generaal op een geloofwaardige manier neerzetten, dan dient zijn vertolking enigszins karikaturaal te zijn, terwijl tegelijkertijd de illusie overreid wordt gehouden dat de traditie van het karikaturale wordt doorbroken. Anders geformuleerd:

¹⁸ Nr. 1, Fedorovskaia Viktoria (06-03-2007), <http://kinoteatr.ru/kino/movie/ros/ser/644/forum/f2/>, geraadpleegd op 11 juli 2013; Boris (31.12.2010), <http://www.kinoexpert.ru/index.asp?comm=4&num=20393#1>, geraadpleegd op 11-07-2013.

¹⁹ Voor uitgesproken negatieve reacties zie de berichten op KinoExpert van Lesia (19-12-2006), Mag (20-12-2006) en Alina (13-08-2008), <http://www.kinoexpert.ru/index.asp?comm=4&num=20393#1>, geraadpleegd op 11 juli 2013.

²⁰ Evgeni, 23-12-2006, <http://www.kinoexpert.ru/index.asp?comm=4&num=20393#1>, geraadpleegd op 11 juli 2013.

kijkers vinden het personage Brezjnev op tv alleen dan geloofwaardig wanneer het niet te veel afwijkt van het personage dat ze kennen uit de Brezjnev-mop. Natuurlijk is dit genre niet volstrekt autonoom; het heeft zijn wortels in de historische werkelijkheid en valt gedeeltelijk ook samen met de beelden die door de officiële media werden gebracht. Maar we moeten niet vergeten dat de Brezjnev-mop oorspronkelijk een subversief genre was dat in de postcommunistische realiteit een andere functie heeft gekregen. De serie *Brezjnev* kan daarom worden beschouwd als een voorbeeld van wat Serguei Oushakine ‘retrofitting of the Russian past’ heeft genoemd, een strategie waarbij vertrouwde Sovjetvormen worden gerecycled, maar nu om een nieuwe, post-Sovjet boodschap over te brengen.²¹ Het karikaturale beeld van Brezjnev als een gebrekkige en niet al te snuggere man lijkt het publiek er nu vooral aan te herinneren dat hij *au fond* een goed mens was en dat het humane karakter van de Sovjetsamenleving als geheel soms ernstig is onderschat.

²¹ S. Oushakine, ‘We’re Nostalgic But We’re Not Crazy’: Retrofitting the Past in Russia’, *The Russian Review* 66 (2007): 451-482: 451-452.